

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Жураўскі А. І. Апостал // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. давед. / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БелСЭ, 1988. С. 240–241.
2. Нікалаеў М. Палата кнігапіснай : Рукапісная кніга на Беларусі ў Х–XVIII стагоддзях. Мінск : Маст. літарат., 1993. 239 с.
3. Прыгодзіч А., Прыгодзіч М. «Тако и благодать царствовать будеть...» : Да 500-годдзя выдання кнігі «Апостал» Францыска Скарыны // Роднае слова. 2025. № 3. С. 43–44.
4. Суша А. А. Прадмова // Кніжная спадчына Францыска Скарыны = Книжное наследие Франциска Скорины = Book heritage of Francysk Skaryna : у 20 т. / Нац. бібл. Беларусі. Т. 20 : Апостал : да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання. Мінск, 2017. 727 с.

УДК 811.161.3

КОЛЕРАНАМІНАЦЫІ Ё АПОВЕСЦІ ІВАНА ПТАШНІКАВА «ТАРТАК» (СТРУКТУРНА-ГРАМАТЫЧНЫ АСПЕКТ АНАЛІЗУ)

М. У. Разладава

*Ліцэй імя Ф. Э. Дзяржынскага Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
вул. Ульянаўская, 8, 220030, г. Мінск, Беларусь*

У структурна-граматычным аспекце разглядаюцца моўныя адзінкі, што складаюць намінацыйна-семантычную мікрасістэму колераабазначэння ў аповесці І. Пташнікава «Тартак». Зроблены вывад, што паводле прыналежнасці да структурных тыпаў, намінацыйна-граматычных класаў у творы пераважаюць састаўныя і простыя колераад'ектывы і колеравербатывы. Найвышэйшая частотнасць, найбольшая семантычная разнастайнасць і дэрывацыйная актыўнасць уласціва колераанамінацыям *белы, чорны, жоўты, чырвоны, сівы*.

Ключавыя словы: Іван Пташнікаў; колер; колераабазначэнне; намінацыйная дэрывацыя; семантыка; колераанамінацыя.

Іван Мікалаевіч Пташнікаў (1932–2016) – адзін з найбольш яскравых прадстаўнікоў беларускай прозы (побач з І. Мележам, В. Адамчыкам, І. Чыгрынавым). Мова твораў І. Пташнікава была аб'ектам увагі нямногіх навукоўцаў; найбольш грунтоўна лінгвістычныя асаблівасці яго прозы даследавала А. Г. Міхалевіч: яе артыкулы і дысертацыйная работа прысвечаны аналізу канструкцый размоўнага сінтаксісу ў творах І. Пташнікава. А. А. Каўрус прысвяціў адметнасцям мовы пісьменніка на розных узроўнях артыкул у энцыклапедыі «Беларуская мова» (1994) [1].

У дадзеным артыкуле аналіз намінацый са значэннем колеру (колераанамінацый, далей – КН) праводзіцца ў структурным і граматычным аспектах на матэрыяле аповесці І. Пташнікава «Тартак» (1967).

З пункту гледжання прыналежнасці КН да пэўнага лексіка-граматычнага (намінацыйна-граматычнага) класа большасць даследаваных адзінак – 272 – належыць да класа колераад'ектываў – моўных адзінак, якія маюць агульную сему 'колер', з'яўляюцца прыметнікамі (простымі або складанымі, адпаведна –

20 і 3) або семантична і граматична суадносяцца з імі (састаўныя, іх 249). Простымі колераад'ектывамі з'яўляюцца: *беленькі, белы, блакітны, буры, гняды, жоўты, жоўценькі, зеленаваты, зялёны, рабы, рудаваты, руды, русы, сівы, сіненькі, сіні, чырвоны, чорненькі, чорны, шэры*. Самым частотным сярод іх з'яўляецца не КН *чорны*, як можна было б меркаваць пра мову твораў на тэму вайны, а *белы*: зафіксаваны 254 ужыванні. Адметна, што 12 разоў (па 6 разоў у адзіночным і множным ліку) КН *белы* ўжываецца ў складзе словазлучэння *белая пальчатка (белыя пальчаткі)*, з дапамогай якога створаны вобраз фашыста, прычым праз тое, што назоўнік *пальчатка* ўжываецца ў адзіночным ліку ў якасці дзейніка (актыўнага суб'екта), ён набывае значэнне 'чалавек з такімі пальчаткамі на руках' (сінекдаха тут стварае дадатковы эфект пры апісанні вобраза ворага): *На руках у немца былі белыя пальчаткі, і ён стрэпаў сябе кончыкамі пальцаў па штанах; – Кто грамотный? Выйдет... пускай... – сказаў тады немец у белых пальчатках, неяк цішэй і ўсё роўна як без злосці; Белая пальчатка хуценька дастала пісталет, як вышчалукнула са стручка фасоліну, сціснула і паднясла да Боганчыка, да самых грудзей*. На другім месцы – КН *чорны* (ужыта 147 разоў), трэцяе, чацвёртае і пятае месцы займаюць адпаведна КН *жоўты, чырвоны, сівы* (адпаведна 91, 65 і 61 ужыванне). Варта адзначыць, што КН *жоўты* 17 разоў спалучаецца з назоўнікам *пясок*, а таксама са словамі, што называюць прыродныя рэаліі, на паверхні якіх знаходзіцца пясок, надаючы ім жоўты колер: *У лагчыне, пад самай горкай, сівой ад моху, як ад пылу, тор ад калёс павярнуў управа: выводзіў на шырокую, раз'езджаную, жоўтую ад пяску дарогу, якая пачыналася ля шашы ў Пушчанцы і ішла ў самае Краснае. Тырчыць з зямлі ў гародзе, як бугор, жоўты зверху ад пяску; пясок высах, абсыпаўся, і відаць здалёку новае белае бяровенне. Уперадзе на гары быў відаць расцяроб; доўгі, чысты і жоўты ад пяску, ён вёў соснікам уніз, у імшару*.

КН *сівы* 8 разоў спалучаецца з назоўнікам *немец*, што дапамагае канцэнтраванасці ўвагу чытача на вобразе фашыста: *Наста ўбачыла, як сівы немец глядзеў на руку, на гадзіннік... Ля мяхоў тырчаў, як пень, Іван Боганчык, а ля самага тыну, пад свіронкам, стаяў немец – стары, сівы, той, што гаварыў на вуліцы перад усімі, – яна пазнала*.

4 КН (*беленькі, жоўценькі, сіненькі, чорненькі*) маюць суфікс суб'ектыўнай ацэнкі *-еньк-*, які надае прыметнікам адценне ласкальнасці або падкрэслівае невялікі памер прадмета, ахарактарызаваўнага з дапамогай КН: *На вуліцы ля Панка бегалі і пішчалі курчаты, маленькія, жоўценькія; Гарох яшчэ не высах, цвіце сіненькім агенчыкам... ; Сухаў быў невысокі, чорненькі; у чорным, падпяразам дзягай кажуху – на дзязе ззаду кабура з пісталетам*.

2 КН маюць суфікс *-ават-*, што ўказвае на непаўнату праяўлення прыметы: *зеленаваты, рудаваты: У небе над галавой пагусцелі зоркі, сталі чырвоныя; аказаліся дразды – у тым баку, дзе на небе стаяла блеклая зеленаватая зара, паварочваючыся ўвесь час і заходзячы ім наперад – на Тартак*.

КН *блакітны* мае члэнную аснову з суфіксам *-н-*.

Марфемная структура прыметнікаў, такім чынам, адпавядае схемам:

$C_{Adj} = R + FI$, $C_{Adj} = R + \text{еньк-} + FI$, $C_{Adj} = R + \text{ават-} + FI$, $C_{Adj} = R + \text{н-} + FI$.

Да складаных колераад'ектываў належаць *цёмна-жоўты, чырвона-чорны*, што называюць адценні колераў рэалій жывой і нежывой прыроды, а таксама

ітэратыўнае найменне *белы-белы*, што абазначае колеравую прымету, праяўленую ў высокай ступені: *За студняй ля частаколу на мяжы набух **цёмна-жоўтымі пупышкамі**, як ад мёду, высокі і зялёны, малады дзівасіл; Над імішарай стаяў туман і вісеў нізка **месяц**. Чырвона-чорны*, як абгарэлы, ён зусім не свяціў, здавалася – вісеў толькі над зямлёй, як для прыліку; Ён быў падумаў, што не бачыць нідзе **сонца** – як схавалася куды. Пасля яно паказалася з-за дыму – вісела высака ўгары, малое і **белае-белае**, не глянуць, вісела над самай вёскай – звярнула даўна з паўдня: усё роўна як была пара займаць на адвячорак у поле кароў.

Схемы марфемнай структуры названых прыметнікаў выглядаюць наступным чынам: $C_{Adj} = R_1 + -a + R_2 + Fl$, $C_{Adj} = R + Fl + R + Fl$.

Сярод састаўных колераад’ектываў асабліва шматлікімі з’яўляюцца кампаратыўныя звароты. Ааналіз паказвае, што найбольш кампаратываў мае структурную схему $C_{Adj} = C_{Adj} + conj_{comp} + N_1$ або $C_{Adj} = conj_{comp} + N_1$, найчасцей яны абазначаюць розныя адценні белага, чырвонага, жоўтага, чорнага, шэрага колераў: (*белы*), *што глінка, што малако* (месяц); *што гурбы* (воблак); *што дым ад саомы* (пара); *што іней* (зямля); *як сонца* (агонь); *як сыр* (дошкі); (*чырвоны*), *як гліна* (дым), *як агонь* (сонца); *што мак* (ракета); *што рак* (галава); (*чорны*), *як дзёгаць* (дым), *як жукі* (падводы); *што зямля* (тулягі); *што ноч* (лес). Можна меркаваць, што названыя звароты не толькі з’яўляюцца семантычнымі эквівалентамі распаўсюджаных у творах Якуба Коласа, Янкі Брыля, Івіна Мележа, Уладзіміра Караткевіча і інш. пісьменнікаў, аднак амаль адсутных у творах Івана Пташнікава КН-дэнамінатываў і кампозітаў тыпу *беласнежны, вугальна-чорны, вишинёвы, малинавы, салатавы*, але і дапаўняюць апошнія ў сэнсе надання тэксту пэўнага эмацыйнага фону: А. А. Каўрус невыпадкова адзначаў, што параўнанні ў Пташнікава – «ці не асноўны сродак і спосаб мастацкай дакладнасці выказвання» [1, с. 441], гэта вынік «дзейснага пазнавальнага ўспрымання і асэнсавання навакольнай (вясковай) рэчаіснасці» [1, с. 441].

У аповесці «Тартак» пісьменнікам ужыты 144 колеравербатывы, у тым ліку 22 – простыя – дзеясловы, сярод іх 10 незакончанага (*бялець, бяліць, выгараць, жаўцеца, рудзец, ружавец, сінець, чарнец, чырванец, шарэць*) і 12 закончанага (*аб’інец, выбеліць, заружавецца, зачырванецца, пабурэць, пабалець, пажаўцець, пасінец, пачарнец, пачырванец, ссівец, счарнец*) трывання. Дзеясловы *бяліць* і *выбеліць* – пераходныя, астатнія – непераходныя. Тэматыкай твора (падзеі Вялікай Айчыннай вайны, лёс жыхароў знішчанай фашыстамі вёскі Дальвы) абумоўлена найвышэйшая частотнасць і мнагазначнасць КН *чарнец, чырванец, пачарнец, пачырванец*, матываваных прыметнікамі *чорны* і *чырвоны*. Яны спалучаны з назвамі:

- асоб, частак цела чалавека: *На нагах **пачырванелі лыткі** і на іх надуліся сінія жылы – вузламі; Стала холадна ў рукі – у **пальцы**: яны пакрэплі і **пачырванелі**, як буракі; Было відаць голае маленькае хвое **плячо – пачырванела** збоку – Алёша, мусіць, адлежаў яго на мяхах, едучы ўсю дарогу; – Дугу яшчэ знайшлі!.. – ён ужо аж кіпеў. У яго **пачырванелі і рукі і твар**: наліліся крывёю; Ад пруткоў **чырванелі пальцы**, смелелі агнём – тады ён зноў сядзеў і курыў, ганяючы камароў; **Маці** ўсягды гэтак **чырванела**, калі жала над Карчаваткамі жыта, – Алёша хадзіў памагаць ёй зносіць снапы;*

- рэалій жывёльнага свету: **Буланчык**, пачуўшы, зноў даў у хамут, захроп. Мокры ўвесь, **пачарнеў**; ад яго запахла потам; Ззаду на дарозе **чарнеў** Боганчыкаў **жэрабок**; ля яго бегаў сам Боганчык – з аднаго боку на другі;

- рэалій расліннага свету: Аднекуль дыхнула халодным ветрам; агонь лізнуў на зямлі зялёны мох; **мох пачарнеў** адразу; **Пачарнеў лес**; стаў белы, як снег, туман на дарозе; Махорка бачыў, як у агні корчыцца і **чарнее салома...**;

- рэалій нежывой прыроды: Угары над зарывам зноў **пачырванеў акравак неба...**; Сонца набольшала, пасінула, як ад холаду, і асела ў густую цёмную смугу. Пад ім **пачырванела** ля самай зямлі **неба** – шырокай доўгай паласой; Схава-лася сонца, **пачарнела** ў гародзе **ралля**; Абляглі ў альшэўніку над Рагозінам гурбы, зрабіліся рудыя; **пачарнела поле** – латочынамі; Толькі доўга яшчэ будзе ляжаць ля дарогі вялікае белае **каменне**, пакуль не патрэскаецца, не абрасце мохам, не **пачарнее** і не ўедзе ў зямлю – на век; Далёка за лесам яно халоднае і чырвонае; ад яго **чырванее** на лазе і на траве **раса**; Там, дзе заходзіць сонца, над лесам, **чырванее неба**, што агонь; Над лесам у тым баку, дзе **чырванела неба**, ляцелі вароны – жменькай, памалу-памалу кратаючы крыллем;

- прадметаў, створаных чалавекам: Плот абгарэў – быў ля самага хлева – **пачарнела жэрдзе**; Пад крыльцамі на тонкім хвасце ў міны **чарнелі дзіркі**, як вымазаныя ў сажу, маленькія і круглыя, усё роўна што яе патачылі жукі; **Чарнеюць** у вёсцы **стрэхі** – хаваюцца з воч; Калі рваў вецер, ля ног, там, дзе скакала полымя, **чырванела яма**.

Сярод састаўных колеравербаватываў асабліва вялікая колькасць КН з колераад’ектыўным кампанентам, са структурай $C_V = V + C_{Adj}$, дзе V – дзеясловы са значэннем ‘набываць (набыць) якую-небудзь прымету (якасць)’ тыпу *рабіцца, зрабіцца, парабіцца, стаць*: *зрабілася белае* (зарыва, неба), *зрабіўся сівы* (каўнер), *зрабілася чырвонае* (вуха); *парабілася сівое* (бярвенне), *парабіліся чырвоныя* (журавіны).

У параўнанні з колераад’ектывамі і колеравербаватывамі КН іншых класаў складаюць значна меншую колькасць. Зафіксавана 8 колераімперсаналаў: *бела*; *сіне*; *шэра*; *аж бела*; *стала сіне*; *шэра*, як вечарам; *начынала шарэць*; *стала шарэць*.

Колеравербаватываў-дзеепрыметнікаў выяўлена 8: *аб’інелы*, *падгарэлы*, *парослы сівым ад пылу падарожнікам*, *пачарнелы*, *прычарнелы*, *скрываўлены*, *счарнелы*, *счарнелы зверху*. Колеравербаватываў-дзеепрыслоўяў налічваецца 7: *бліснуўшы белымі шынамі*; *жаўцеючы*; *пабялеўшы*; *ружавеючы ад зары*; *чарнеючы*; *чарнеючы і распаўзаючыся па небе*.

Колераанамінатываў выяўлена чатыры: два дэад’ектывы, утвораныя спосабам транспазіцыі (*сівое*, *чорнае*), нульсуфіксальны дэад’ектыў *чырвань* і састаўны дэрыват ад яго *такая чырвань*, што называе апрадмечаную якасць, праяўленую ў высокай ступені.

Зафіксаваны выпадак этымалагічнай рэгенерцыі ўжытага ў творы (у маўленні дзеючай асобы) тапоніма *Белае* (назвы мясцовасці, дзе адбываецца дзеянне) праз супастаўленне яго з прыметнікам *гарэлае* – антонімам КН *белае* (прыметнікі маюць у сваёй семантычнай структуры супрацьпастаўленыя семы ‘абпалены / не абпалены ў выніку выпякання або смажання’). Гэтая КН паслужыла асновай для ўтварэння тапоніма шляхам транспазіцыі: *Не чуеце, як браз-*

гае? На адным месцы. – Каля Рудні недзе. На шашы. Там дарога на **Белае**. – Ніхто не знае, дзе чыя смерць. **У Белым ці ў гарэлым...**

Такім чынам, сістэма колераабзначэння ў аповесці І. Пташнікава «Тартак» уключае КН усіх лексіка-граматычных разрадаў і намінацыйна-граматычных класаў сучаснай беларускай мовы. КН у аднолькавай ступені служаць для характарыстыкі разнастайных адценняў як ахраматычных, так і храматычных колераў, уласцівых рэаліям жывой і нежывой прыроды, знешнасці чалавека, прадметам, што створаны чалавекам. Паводле граматычнай прыналежнасці пераважаюць колераад'ектывы і колеравербатывы. Найвышэйшая частотнасць, найбольшая семантычная разнастайнасць і дэрывацыйная актыўнасць уласціва КН *белы, чорны, жоўты, чырвоны, сівы*. Паводле структуры абсалютная большасць – састаўныя назвы, сярод якіх значную колькасць складаюць параўнальныя звароты. Значна меншую колькасць складаюць простыя намінацыі – 7,3 і 15,2 % ад агульнай колькасці адпаведна колераад'ектываў і колеравербатываў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

1. *Каўрус А. А.* Пташнікаў Іван Мікалаевіч // Беларуская мова : Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча ; рэдкал. : Б. І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. Мінск : БелЭн, 1994. С. 441–443.

УДК [37.091.33:811.161.1]

МУЛЬТИБОРД КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

И. Э. Савко

*Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4,
220030, г. Минск, Беларусь, inna1805@mail.ru*

В статье описываются возможности применения мультимедиа на уроках русского языка в учреждениях общего среднего образования; характеризуются особенности подготовки электронного дидактического обеспечения по русскому языку: статичных и динамичных таблиц, схем, кластеров, гексов для представления теоретической лингвистической информации, упражнений для формирования умений и навыков учащихся и др.

Ключевые слова: мультимедиа; интерактивная панель; технические средства обучения; обучение русскому языку; электронное дидактическое обеспечение.

МУЛЬТИБОРД ЯК СРОДАК НАВУЧАННЯ РУСКАЙ МОВЕ

І. Э. Саўко

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, inna1805@mail.ru*

У артыкуле апісваюцца магчымасці прымянення мультымедиа на ўроках рускай мовы ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі; характарызуюцца асаблівасці падрыхтоўкі